

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ: КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

POLITICAL PARTIES AND PARTY SYSTEMS INSTITUTIONALIZATION: CATEGORICAL APPARATUS AND METHODOLOGY OF RESEARCH

Лешанич М.І.,

здобувач кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету

У статті охарактеризована методологія дослідження процесів інституціалізації політичних партій і партійних систем. Розмежовано такі поняття, як політична і правова інституціалізація політичних партій і партійних систем. Проаналізовано сутність, детермінанти, критерії інституціалізації політичних партій і партійних систем. Обґрунтовано використання емпіричних методів для вивчення процесу інституціалізації партійних систем (індекси ефективного числа партій, волатильності, націоналізації партійної системи).

Ключові слова: інституціалізація, політична партія, партійна система, інституціалізація політичної партії, інституціалізація партійної системи, критерії інституціалізації.

В статье описана методология исследования процессов институционализации политических партий и партийных систем. Разграничены такие понятия, как политическая и правовая институционализация политических партий и партийных систем. Проанализированы сущность, детерминанты, критерии институционализации политических партий и партийных систем. Обосновано использование эмпирических методов для изучения процесса институционализации партийной системы (индексы эффективного числа партий, волатильности, национализации партийной системы).

Ключевые слова: институционализация, политическая партия, партийная система, институционализация политической партии, институционализация партийной системы, критерии институционализации.

The article describes the methodology of research the processes of political parties and party systems institutionalization. Such concepts as political and legal institutionalization of political parties and party systems are distinguished. It describes the essence, determinants, criteria of political parties and party systems institutionalization. The use of empirical methods for studying the process of party systems institutionalization is substantiated (the index of effective number of parties, volatility, nationalization of the party system).

Key words: institutionalization, political party, party system, political party institutionalization, party system institutionalization, institutionalization criteria.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення особливостей еволюції і функціонування партійних систем у сучасних політиках. Партійні системи виступають як зв'язуюча ланка держави і громадянського суспільства, як важливий механізм вирішення конфліктів і протиріч.

Відтак важливими є знання про специфіку процесу інституціалізації партійних систем, їх «укорінення» в суспільній свідомості та політичних практиках. Потребують уточнення детермінанти та критерії процесу інституціалізації, категоріальний апарат дослідження, оскільки нерідко процес інституціалізації політичних партій і партійних систем ототожнюють, або ж у сутність процесу інституціалізації вкладають лише правовий зміст. Це, у свою чергу, також актуалізує предметне поле нашого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета наукової статті – охарактеризувати методологічні засади дослідження процесу інституціалізації політичних партій і партійних систем. Для досягнення мети автором поставлені такі завдання: 1) розмежувати та визначити сутність понять «інституціалізація політичної партії»

та «інституціалізація партійної системи»; 2) дослідити детермінанти та критерії інституціалізації політичних партій і партійних систем; 3) показати можливі напрями застосування емпіричних методів дослідження для вивчення інституціалізації політичних партій і партійних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення і розвитку політичних партій і партійних систем висвітлюються як у зарубіжній, так і у вітчизняній політичній науці. Одним із напрямів таких досліджень є вивчення процесів інституціалізації політичних партій і партійних систем. Серед праць зарубіжних дослідників цих процесів можна виділити наукові доробки Ю. Гайворонського [15], Г. Голосова [23], К. Джанди [11], А. Дюгурової [19], Б. Ісаєва [6], Р. Гудіна [1], С. Левицького [18], С. Майверінга [13], С. Хантінгтона [16] та інших. В їх роботах охарактеризовані сутнісні ознаки процесів інституціалізації політичних партій і партійних систем, чинники впливу на вказані процеси, критерії їх оцінки.

Серед вітчизняних дослідників вказана проблематика досліджувалась у працях Т. Бевз [10], Г. Зеленько [9], А. Колодій [12], М. Кармазіної,

А. Мелешевича [22], Ю. Остапця [21], Ю. Якименка та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для дослідження інституціоналізації партійних систем необхідно визначити такі основні категорії, як «партійна система», «інституціалізація», «інституціалізація політичних партій», «інституціалізація партійної системи».

Поняття інституту тісно пов'язане із системними уявленнями про суспільство і політичну сферу, оскільки призначення інституту полягає у виконанні певних функцій, що забезпечують інтеграцію громадського і політичного цілого. Характеризуючи політичні інститути, важливим вважаємо питання про можливість конструювання соціально-політичної реальності шляхом проектування. В даному контексті міститься відповідь на запитання про можливість цілеспрямованого впливу на процеси інституціалізації політичних партій і партійних систем. Р. Гудін вважає, що інститути змінюються з трьох важливих причин. По-перше, випадково, або у зв'язку з непередбачуваними обставинами. По-друге, інститути можуть змінюватись еволюційно, коли ті з них, які належним чином задовільняють певні потреби, виживають в результаті дії відбіркового механізму. По-третє, причиною змін інститутів можуть бути наміри стратегічно діючих політичних агентів [1, с. 77]. Третя причина – це не що інше, як конституційна інженерія.

На нашу думку, до вказаних вище причин можна додати четверту, також не менш важливу, яка пов'язана із соціальними потрясіннями (соціальні революції, зміни політичних режимів тощо). Саме такі потрясіння у 2004 та 2014 рр., наприклад, привели до кардинальних змін у якісному складі партійної системи України.

У політології можна виокремити дві точки зору на можливість управління соціально-політичною реальністю через реформу політичних інститутів. Відповідно до першої з них у науці накопичений значний досвід вивчення політичних інститутів, форм правління, виборчих систем для того, щоб мати можливість займатися соціально-політичним проектуванням (М. Дюверже, Дж. Сарторі, Ф. Херменс). З іншої точки зору, інститути не конструюються, а еволюціонують. І наявні інститути є вираженням глибинних соціальних факторів. Тобто історичне і інституційне минуле країни є обмежувальним принципом політичних і виборчих реформ (Ф. фон Хаек, Х. Екстейм) [2, с. 84–85].

На нашу думку, істина знаходиться в поєднанні історичного досвіду і політичного реформування. Відтак ідеальної моделі політичної системи, партійної системи, форми правління не існує. Політичні актори мають впливати на перетворення дійсності, як відповідь на виклики соціального середовища.

Коли говорять про систему, припускають наявність елементів, міжелементних зв'язків і порожденої ними цілісності, або системної якості. До головних ознак системи відносимо: наявність взаємопов'язаних елементів; між елементами присутні змістовні зв'язки; самі елементи володіють стійкістю, а система – структурною впорядкованістю; система відрізняється відносною самостійкістю, автономністю і виокремленістю по відношенню до середовища, цілеспрямованістю функціонування [3].

Необхідно підкреслити, що систему характеризує не тільки взаємозв'язок системоутворюючих елементів між собою, а й тісний зв'язок і єдність системи з оточуючим середовищем.

Із позиції системного підходу актуальною є дефініція Т. Шмачкової, яка під партійною системою розуміє «контури політичного простору, складеного з незалежних елементів (партій), і який визначається їх кількістю, параметрами (чисельність виборців, типом внутрішньої структури), а також коаліційними можливостями» [4, с. 228].

У сучасній політичній науці існує два основних підходи до визначення партійної систем, які пов'язані з її відношенням до оточуючого середовища. Сутність першого підходу полягає в тому, що партійну систему визначають не тільки як взаємини між партіями, а й як відносини партій із державою та іншими політичними інститутами країни. Прихильники цього підходу включають у визначення партійної системи взаємозв'язок партій із різними політичними, громадськими інститутами, а також взаємодію між партіями та громадянами держави, інтереси яких покликані представляти партії. Іншими словами, у визначення партійної системи включається середовище, що оточує партійну систему. Даний підхід, на наш погляд, можна позначити як розуміння партійної системи в широкому сенсі слова, за якого партійна система характеризується не тільки взаємовідносинами самих партій, а й їх взаємодією з державою та іншими елементами політичної системи, а також із громадянами.

Сутність другого підходу полягає в тому, що партійна система розглядається як взаємовідносини між партіями, без включення в поняття партійної системи зв'язків з іншими політичними та громадськими інститутами. У визначення партійної системи не включається середовище. Даний підхід можна окреслити як розуміння партійної системи у вузькому сенсі слова. Партійна система являє собою сукупність відносин між діючими політичними партіями з питань боротьби за владу або співпраці, впливу на владу та її здійснення.

Представником даного підходу є М. Дюверже. На його думку, в кожній країні протягом тривалого періоду число партій, їх внутрішня структура, ідеологія, відносні розміри, альянси, типи опозиції

набувають певної стабільності. Цей стабільний ансамбль і утворює систему партій. Під партійною системою М. Дюверже розумів всі партії країни, що діють на основі відносно стабільних зв'язків [5].

М. Дюверже вважав, що партійна система формується в результаті взаємодії численних і комплексних факторів, серед яких можна виділити загальні та специфічні. До загальним він відносив соціально-економічні, ідеологічні та технічні. До специфічних – вплив політичного режиму та виборчої системи [6, с. 277–278].

Ми вважаємо, що партійну систему можна визначити як існуючу в країні сукупність партій, їх взаємовідносини і взаємозв'язки у вигляді конкуренції чи співпраці, які сприяють утворенню ефективного зворотного зв'язку між суспільством і державою. Партійна система являє собою інституційну систему (порядок) діючих в країні політичних партій.

Перейдемо до розгляду понять «інституціалізація», «інституціалізація політичної партії» та «інституціалізація партійної системи».

У загальному вигляді під інституціалізацією розуміється процес формування якихось нових державних і громадських інститутів як стійких форм організації діяльності людей; процес закріплення норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, яка здатна діяти заради задоволення суспільної потреби. Інституціалізація – процес утворення набору правил, що задають контекст людського співіснування і взаємодії [7, с. 20]. Створення інститутів, їх зміцнення, стабілізація і вкорінення в суспільстві являють собою сукупність подій, які прийнято іменувати інституціалізацією [8, с. 20–21].

Отже, інституціалізація – це процес, результатом якого є поява інституту. В нашому випадку – політичних партій і партійних систем. Крім того, інституціалізацією може бути закріплення, вкорінення і стабілізація вже існуючих інститутів в суспільстві. Поняття «інституціалізації» передбачає закріплення певної практики або галузі суспільних відносин у вигляді закону, соціальної норми, прийнятого порядку.

Процес інституціалізації політичних партій можна трактувати як перетворення політичних партій із звичайної асоціації в повноцінний конституційно-правовий інститут. Інституціалізація політичних партій – це визнання їх необхідності, позитивності, функціональності як владою, так і суспільством [6, с. 112].

Інституціалізація політичних партій проявляється у, по-перше, конституюванні, тобто включенні до конституції основних принципів статусу політичних партій; по-друге, в законодавчій інституціалізації, внаслідок якої правове становище партій набуває подальшого регулювання в законі [9, с. 206].

До основних завдань правової інституціалізації політичних партій, на думку Т. Бевз, слід віднести: 1) юридичне закріплення й уточнення статусу політичних партій, їх ролі і місця в політичній системі; 2) досягнення правовими засобами організаційної стійкості політичних партій і їх активної участі в політичному житті; 3) визначення порядку взаємодії партій з органами державної влади й іншими суспільними об'єднаннями; 4) створення умов, що забезпечують контроль держави за діяльністю політичних партій [10, с. 35].

Таким чином, головними, на нашу думку, є такі напрями правової регламентації діяльності політичних партій: 1) визначення місця та ролі політичних партій у суспільстві та державі; 2) порядок створення та розпуску політичних партій; 3) забезпечення ефективної участі у виборчих процесах; 4) фінансування політичних партій.

Часто інституціалізація політичних партій безпосередньо пов'язується тільки з їх правовим оформленням і регулюванням. При цьому не можна не враховувати той факт, що партія – це, перш за все, політичний інститут. Отже, поняття «інституціалізація політичних партій» має ширше значення, яке включає в себе і процес створення інституту політичної партії. Таким чином, некоректно ототожнювати правове регулювання діяльності політичних партій з їх інституціалізацією. Політична і правова інституціалізації – це різні форми одного процесу. Тому під правовою інституціалізацією політичних партій розуміється процес формування державою нормативних типів її діяльності, а під політичною інституціалізацією – процес їх структурно-функціонального становлення та розвитку у ролі такого, що має власні системні якості як політичний інститут. За визначенням К. Джанди, інституціалізація партій – це ступінь, із яким партія матеріалізується в щось конкретне в суспільній свідомості, в результаті чого вона існує незалежно від власних лідерів, регулярно залучаючись до значимих моделей поведінки [11, с. 95].

Тобто, вести мову про політичну партію як повноцінний політичний інститут, на думку Г. Зеленько, можна лише за умови, якщо партія, бодай із різною результативністю (стає парламентською або залишається поза парламентом), але виконує типові для політичної партії функції. Це проявляється в її взаємодії з різними політичними акторами, інститутами, ставленні (рівні довіри) до партій із боку громадян, а також суто формальними ознаками (партійна інфраструктура, чисельність тощо [9, с. 208]).

До головних функцій політичних партій (які роблять їх інституціалізованими структурами) ми відносимо боротьбу за владу у представницьких органах шляхом участі у виборах та участь у виконавчих органах влади для реалізації виборчих програм. Якщо ж партія не виконує цих головних

функцій, то про неї можна говорити як про субінститут або псевдоінститут.

Щодо аналізу інституціалізації політичних партій і партійних систем, то українська дослідниця А. Колодій робить ряд застережень. По-перше, не можна отожднювати інституціалізацію з близьким, але не ідентичним поняттям стабілізації, особливо якщо останню розуміють просто як тривале існування певних партій та/чи партійних блоків. Інституціалізація – значно ширше поняття; вона неможлива без визнання та поцінування певної практики чи організації суспільством. По-друге, інституціалізацію не можна розуміти як формалізацію партій, їх офіційне визнання шляхом ресстрації та легалізації. Необхідно брати до уваги формальну та неформальну інституціалізацію, їх можливе збігання або, навпаки, різновекторність, коли юридично встановлені демократичні правила утворення і функціонування партій (як і будь-яких інших організацій та установ) нівелюються під тиском визнаних у впливових суспільних середовищах неформальних правил гри протилежного змісту. І по-третє, потрібно розрізняти інституціалізацію партій й інституціалізацію партійних систем: перший процес хоча й створює базу, з якої розпочинається другий, але в другому важливу роль відіграє інституціалізація інтеракцій між партіями, отже, ці процеси не тотожні [12, с. 136].

Інституціалізація партійної системи розпочинається з існування взаємодії між партіями. Під час інституціалізації партійної системи взаємини між партіями повинні бути реальними, що може проявлятися у співпраці, суперництві, конкуренції, боротьбі між партіями, утворенні коаліцій, неформальних домовленостей (наприклад, не критикувати один одного під час виборчої кампанії тощо). Більше того, інституціалізація партійної системи знижує невизначеність політичних результатів (йдеться про прогнозованість суспільно-політичних процесів).

Одними з перших, хто зробив спробу визначити поняття «інституціалізація партійних систем», були С. Мейнверінг і Т. Скаллі (1995 р.). Вони визначили інституціалізацію партійної системи як «процес, за якого партії стають стабільними і впливовими, якщо не універсально прийнятними. Політичні актори формують очікування і відповідно поведінку, засновану на припущенні, що існуючі в даний час загальні риси і норми організації переважатимуть і в найближчому майбутньому» [13, с. 87].

Таким чином, інституціалізацію партійної системи можна визначити як процес, результатом якого є не тільки становлення політичних партій в якості повноцінного інституту політичної системи, але й набуття стійкості (інституціональності) відносин і зв'язків між самими партіями. Як вважає Я. Пляйс, «будівля ефективної партійної системи,

що представляє собою сукупність діючих у країні легальних партій, не може бути побудована, якщо в ній немає необхідного будівельного матеріалу (будівельних блоків). Звідси випливає, що без партій, які якраз і являють собою ці будівельні блоки, не може бути й мови про зведення партійної системи. Характерними атрибутами інституціалізації партійної системи виступають стабільність правил і норм, які зумовлюють діяльність політичних партій та міжпартійну конкуренцію. Інституціалізація партійної системи – це процес, за допомогою якого моделі міжпартійної конкуренції і взаємодії стають звичайним, повсякденним, передбачуваним явищем, стабільним у часі» [14, с. 22].

Таким чином, утворюється структура результатів електоральної конкуренції, яка характеризується такими параметрами, як розмір (кількість партій в парламенті) і форма (сила партій і конфігурація правлячої коаліції). Якщо така структура відтворюється протягом декількох електоральних циклів, то її можна визнати консолідованою (або ж інституціалізованою) [15, с. 142].

Аналізуючи процеси інституціалізації політичних партій і партійних систем, слід зупинитись на вивченні їх критеріїв. Саме поняття «критерій» можна визначити як ознаку, на підставі якої проводиться оцінка, аналіз, порівняння, виявляється ступінь розвитку того чи іншого явища або процесу. На практиці критерій не може носити жорсткий, однозначний характер, оскільки існує фактор ймовірної зміни умов. Критерій повинен бути досить розгорнутим, включати в себе певні компоненти, одиниці виміру, які дозволять немов би «заміряти» межі соціально-політичної діяльності. Крім того, не можна судити про інституціалізацію політичних партій і партійних систем за одним критерієм. Потрібно застосовувати сукупність критеріїв, яка зможе дати справедливу оцінку політичній діяльності.

Для того, щоб виділити критерії інституціалізації партійних систем, необхідно спочатку дати аналіз критеріїв інституціалізації політичних партій, оскільки процес інституціалізації партійної системи включає в себе інституціалізацію політичних партій. Але в реальності досить складно чітко розмежувати критерії інституціалізації політичних партій від критеріїв інституціалізації партійних систем, тому що це є єдиним процесом. Зазначимо, що критерії можуть носити умовний характер, оскільки одні категорії можуть бути частиною інших.

С. Хантінгтон, який вивчав інституціалізацію політичних інститутів, виділяє чотири критерії даного процесу:

– адаптивність (як функціональна, так і за викликами середовища). Чим більш адаптивна організація, тим вищий рівень її інституціалізації,

і навпаки. Адаптивність являє собою набуту характеристику політичної організації, яка залежить від впливу навколишнього середовища і віку організації. Чим більше вимог надходить від навколишнього середовища і чим старша організація, тим вона більш адаптивна;

– складність (вона визначається наявністю різних елементів, підсистем і функцій, які забезпечують стабільність). Чим складніша організація, тим вищий рівень її інституціалізації; організація, яка переслідує багато цілей, в більшій мірі здатна адаптуватися до втрати однієї із цілей, ніж організація, що переслідує одну мету;

– автономія (існування незалежно від інших соціальних груп). Автономія – це структурна незалежність партії від інших інститутів і організацій, що діють усередині або за межами країни;

– згуртованість (злагоженість роботи елементів всередині даної організації). Чим більше згуртована організація, тим вищий рівень її інституціалізації, і навпаки [16, с. 109–114].

Ці критерії можна віднести як до інституціалізації політичних партій, так і партійної системи загалом. Слід зазначити, що критерії С. Хантінгтона є універсальними і такими, які складно піддаються вимірюванню.

Питання виокремлення критеріїв інституціалізації партій і партійних систем досліджувались у працях таких відомих вчених: Р. Роуза і Т. Маки, В. Рендела, А. Мелешевича, С. Майнверінга і Т. Р. Скаллі, К. Джанди та інших.

Наприклад, Р. Роуз і Т. Маки вважають, що «партія інституціалізована, якщо приймала участь у більше як трьох національних виборах. Якщо партія не змогла цього досягти, її не можна назвати такою, що зміцнилася. Вона ефемерна». Таким чином, в якості критерію інституціалізації можна брати участь партії у виборах, частоту цієї участі. При цьому партія повинна не просто брати участь у виборах, а мати змогу подолати загороджувальний бар'єр / набрати відповідну кількість голосів виборців [17].

Як бачимо, даний критерій чітко відслідковується, але одного критерію для визначення рівня інституціалізації замало. Наприклад, якщо взяти цей критерій для України, то ми отримаємо парадоксальну ситуацію: практичну відсутність інституціалізованих політичних партій.

До критеріїв інституціалізації політичних партій на основі аналізу вищевказаних джерел можна віднести: 1) електоральну участь (характер, частота); 2) низький рівень виборчої волатильності (нестійкість, мінливість партійних уподобань виборців); 3) сприйняття виборів як легітимного способу зміни влади, наявність вільних і конкурентних виборів, в яких політичні партії беруть активну участь; 4) укоріненість партії в суспільстві (вік, соціальне коріння); 5) системність; при-

стосовність політичної партії до навколишнього середовища, до вимог, що надходять ззовні; 6) відносний рівень автономії (незалежність від інших соціально-політичних груп); 7) рівень організації та внутрішня узгодженість (згуртованість) партії (міцна організаційна структура, внутрішня організація); 8) частота змін в керівництві партії, а звідси – наявність розколів; 9) чисельність партії; рівень партійної ідентифікації громадян; 10) деперсоналізація партії, сприйняття партії як цілого у свідомості людей, а не як лідерської організації; 11) наявність відповідної нормативно-правової бази, яка забезпечує належним чином функціонування політичних партій.

Отже, на думку С. Левицького, інституціалізація політичної партії відбулася, якщо партія має широку соціальну опору; партія сприймається в суспільній свідомості як єдине ціле; партія здатна безперервно протягом трьох національних виборів брати участь в електоральному процесі і досягати успіхів. Таким чином, інституціалізація політичної партії демонструє високий рівень її «цінності» в суспільстві [18, с. 85].

Розглянемо критерії інституціалізації партійних систем. Російська дослідниця А. Дюгурова у своїй дисертаційній роботі виокремила певні критерії [19]. Першим критерієм є ставлення населення до політичних партій (довіра / недовіра і підтримка / відсутність підтримки з боку населення). На наш погляд, цей критерій є головним, оскільки в більшій мірі саме від підтримки з боку населення залежить процес успішної інституціалізації партійної системи. Довіру / недовіру з боку населення можна позначити як ціннісний критерій.

Другим критерієм інституціалізації партійної системи є наявність взаємовідносин між політичними партіями. Відзначимо, що даний критерій має важливе значення для інституціалізації партійної системи. Партія не може і не повинна існувати сама по собі, оскільки важливі відносини партій між собою, а також із громадянами і державою.

Наступним критерієм інституціалізації партійної системи виступає міжпартійна конкуренція, взаємодія партій між виборами. Інституціалізовані партійні системи характеризуються стійкою міжпартійною конкуренцією. Оскільки інституціалізація партійної системи – це процес, то політичні партії повинні змагатися, конкурувати і взаємодіяти одна з одною постійно. Конкурентна боротьба за право виражати інтереси громадян, а також бути носієм політичної влади – це важливий механізм ефективного функціонування партій і партійних систем.

В якості четвертого критерію можна визначити наявність зворотнього зв'язку між суспільством і державою. Партійна система виступає як посередник між владою і громадянами, виконує зворотній

зв'язок між «входом» і «виходом» політичної системи (схема Г. Алмонда).

Наступний, п'ятий критерій – це системність. Системність передбачає наявність центрального елемента (центру), а також лівих і правих, можливо лівоцентристських і правоцентристських партій. За умов розвинутої партійної системи партії повинні бути різні.

Шостий критерій інституціалізації партійної системи – стабільність складу учасників (критерій представленості або репрезентативності). Вказаний критерій вимірюється індексами ефективною кількістю парламентських та електоральних партій. Постійна сталість учасників політичного процесу в країні у великій мірі говорить про сформовану в ній партійну систему. Підкреслимо, що інституціалізація партійної системи залежить не тільки від кількості партій, які змагаються на виборах, а й від стабільності, з якою партії набирають голоси від виборів до виборів. Чим менше змінюється частка голосів, яку отримує партія, тим вище рівень інституціалізації партійної системи. Якщо у виборах беруть участь нові політичні партії, а електорат перетікає від партії до партії, то тоді наявна висока ступінь нестабільності, мінливості (волатильності), і інституціалізація не відбувається. Даний критерій за наявності електоральних даних може бути прорахований за допомогою індексів волатильності (М. Педерсен) та ефективної кількості партій (М. Лааксо – Р. Таагапера).

Наступним (сьомим критерієм) інституціалізації виступає адаптивність партійної системи (зовнішня і внутрішня). Різні зміни, як у навколишньому середовищі, так і в самій політичній організації неминучі для партії. Показником адаптивності виступає можливість подолання труднощів, «викликів» середовища (введення пропорційної системи, підвищення загороджувального бар'єру тощо), а також середній вік політичних партій. Чим вищий вік партій, тим вищий рівень інституціалізації партійної системи і її стабільності.

Восьмий критерій – наявність політичних партій на регіональному рівні (мережа регіональних і місцевих підрозділів). Політичні партії, які досягли порівняно високого рівня інституціалізації, здатні переносити на регіональний рівень свої досягнуті в загальнонаціональному масштабі успіхи. Якщо політичній партії вдається створити в регіоні мережу місцевих відділень, то це означає, що вона володіє значним організаційним потенціалом. Для більшості ж українських партій властива слабка розвиненість не тільки місцевих підрозділів, але і регіональних. Вказаний критерій вимірюється індексом націоналізації партійної системи.

Таким чином, критеріями інституціалізації партійної системи є ставлення населення до політичних партій, зв'язаність (наявність взаємовід-

носин), міжпартійна конкуренція і взаємодія між виборами, наявність зворотного зв'язку між суспільством і державою, системність, стабільність складу учасників, адаптивність партійної системи, наявність політичних партій на регіональному рівні, а також, в якості додаткового критерію, – кількість політичних партій.

С. Мейнверінг і М. Торкел вважають, що інституціалізовані партійні системи характеризуються чотирма вимірами, такими як: регулярно повторювані зразки міжпартійних змагань, міцне партійне коріння в суспільстві, легітимність в очах виборців і прихильників, наявність твердих партійних організацій [12, с. 136].

Слід зазначити, що представлені критерії інституціалізації політичних партій і партійної системи тісно взаємопов'язані. За умов успішної інституціалізації партійна система повинна відповідати всій сукупності виділених критеріїв.

Процес інституціалізації партійних систем є досить складним і піддається впливу комплексу різних взаємопов'язаних факторів, які можуть сприяти процесу становлення партійної системи, а можуть, навпаки, ускладнювати його. Головним підсумком процесу інституціалізації партійної системи є утворення стійкості відносин і зв'язків між самими партіями та міжпартійної конкуренції.

Отже, аналізуючи особливості інституціалізації партійної системи України, ми будемо використовувати критерії, які можливо виміряти за допомогою математичних методів, а також ті, які підтверджуються емпіричними даними (результати опитування громадської думки, дані про чисельність, організаційну структуру партій тощо). Російська дослідниця О. Сироткіна, наприклад, вважає, що найважливішим індикатором інституціалізації партійних систем є якість (конфігурація географії голосування) і рівень (процентний показник) електоральної підтримки, який демонструється протягом декількох електоральних циклів поспіль [20, с. 88–91]. До такого висновку авторка приходиться на основі того, що з електоральною участю партії пов'язує її стійкість, довіру до неї громадян, здатність до адаптації, укоріненість у суспільстві. Йдеться про те, що електоральний критерій сам по собі вже є комплексним критерієм.

Методологія дослідження, запропонована нами, буде незавершеною без емпіричних методів аналізу. Емпіричні методи дослідження є важливим дослідницьким інструментарієм вивчення процесу інституціалізації політичних партій і партійних систем. У контексті дослідження процесів інституціалізації політичних партій і партійних систем вони можуть ефективно використовуватися для: а) вивчення впливу виборчих систем на партійні (індекси пропорційності / диспропорційності виборчих систем Р. Гюнтера та

М. Галлахера); б) визначення ефективної кількості електоральних та парламентських партій (індекси М. Лааксо – Р. Таагапери, Г. Голосова); в) характеристики неусталеності вподобань електорату (індекс М. Педерсена); г) визначення ступеня фракціоналізації парламенту (індекс Д. Рає); д) дослідження рівня націоналізації політичних партій і партійних систем (індекси Г. Голосова, М. Джонса та С. Мейнверінга) [21, с. 22–47; 22; 23].

Використання вищевказаних та інших емпіричних показників дозволяють виміряти, оцінити ряд показників розвитку політичних партій і партійних систем, які вказують на особливості їх інституціалізації.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У загальному вигляді під інституціалізацією розуміється процес формування якихось нових державних і громадських інститутів як стійких форм організації діяльності людей. Інституціалізація – це процес, результатом якого є поява, формування інституту, а також закріплення, укорінення і стабілізація вже існуючих інститутів у суспільстві.

Процес інституціалізації політичних партій можна трактувати як перетворення політичних партій із звичайної асоціації в повноцінний конституційно-правовий інститут. Політичну інституціалізацію партій необхідно відрізнити від правової інституціалізації. Незважаючи на те, що вони

тісно переплітаються, вони представляють різні сторони процесу інституціалізації.

Необхідно також розрізнити інституціалізацію політичних партій і інституціалізацію партійної системи. Інституціалізація політичних партій не обов'язково приводить до інституціалізації партійної системи в цілому. Інституціалізація партійної системи – процес більш складний і багатогранний і вимагає певного часу для успішної реалізації. Головним підсумком процесу інституціалізації партійної системи є утворення стійких відносин і зв'язків між самими партіями та між партійною конкуренцією.

Аналіз інституціалізації політичних партій і партійної системи можливо здійснювати за допомогою певних критеріїв. До головних критеріїв слід віднести: 1) електоральну участь (характер, частота); 2) низький рівень виборчої волатильності (нестійкість, мінливість партійних уподобань виборців); 3) сприйняття виборів як легітимного способу зміни влади, наявність вільних і конкурентних виборів, в яких політичні партії беруть активну участь; 4) укоріненість партії в суспільстві (вік, соціальне коріння); 5) ставлення населення до політичних партій (довіра / недовіра і підтримка / відсутність підтримки з боку населення); 6) наявність стійких відносин між партіями (міжпартійна конкуренція); 7) націоналізацію партійного впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Goodin R. Institutions and their design. *The Theory of Institutional Design*. Cambridge. 1966. P. 75–102.
2. Кынев А., Любарев А. Партии и выборы в современной России: Эволюция и деволюция. Москва : Фонд «Либеральная миссия», 2011. 792 с.
3. Шабров О.Ф. Партогенез и партийные системы: параметры, классификация, российская реальность. *Социология власти*. 2006. № 1. С. 15–37.
4. Шмачкова Т.В. Мир политических партий. *Политические исследования*. 1992. № 1, 2. С. 226–233.
5. Дюверже М. Политические партии [Пер. с франц]. Москва : Академический Проект, 2000. 538 с.
6. Исаев Б.А. Теория партий и партийных систем. Учебное пособие. Москва : Аспект Пресс, 2008. 367 с.
7. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях. *Политические исследования*. 2002. № 2. С. 18–35.
8. Зазнаев О.И. Вторая молодость «долгожителя»: концепт «политический институт» в современной. Проблемы политической науки. Казань : Центр инновац. технологий, 2005. 235 с.
9. Зеленько Г. Співвідношення процесів правової та політичної інституціалізації політичних партій: українська практика. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24-25 листопада 2011 р.* Київ : ІПіЕНД, 2012. С. 205–221.
10. Бевз Т. Інституціоналізація політичних партій як процес. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2011. № 3(53). С. 31–45.
11. Джанда К. Сравнение политических партий: исследование и теория. Современная сравнительная политология. Хрестоматия. Москва : Московский общественный научный фонд, 1997. С. 84–143.
12. Колодій А. Багатопартійність і демократизація: висхідні та низхідні тренди в роки незалежності. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24-25 листопада 2011 р.* Київ : ІПіЕНД, 2012. С. 133–149.
13. Mainwaring S., Scully T. R. Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America. Stanford University Press, 1995. 578 p.
14. Пляйс Я. Партии и партийные системы в современной России. *Власть*. 2003. № 12. С. 19–24.
15. Гайворонский Ю. Консолидация партийных систем в контексте трансформации электорального пространства и политических режимов. На примере стран Балканского региона. *Полития*. 2014. № 2. С. 141–154.

-
16. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. Москва : Прогресс-Традиция, 2004. 436 с.
 17. Rose R., Mackie T. M. Do Parties Persist or Fail? The Big Trade-Off Facing Organizations. When Parties Fail: Emerging Alternative Organizations / Ed. by K. Lawson and P. H. Merkl. Princeton : Princeton University Press, 1988.
 18. Levitsky S. Institutionalization and Peronism: The Concept, the Case and the Case for Unpacking the Concept. *Party Politics*. Vol. 4. № 1. 1998. P. 77–92.
 19. Дюгурова А. Институционализация партийной системы в Российской Федерации : дисс. на соискание учёной степени кандидата политических наук (специальность 23.00.02 – политические институты, процессы и технологии). Казань, 2011. 161 с.
 20. Сироткина Е. Институционализация партийной системы: измерение на основе устойчивости политической поддержки партий. *Вестник Пермского университета. Политология*. 2014. № 4. С. 87–104.
 21. Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А. Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України ; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет» ; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород : ПП Данило С.І., 2014. 256 с.
 22. Meleshevich A. Party Systems in Post-Soviet Countries: a Comparative Study of Political Institutionalization in the Baltic States, Russia and Ukraine. New York : Palgrave Macmillan, 2007.
 23. Голосов Г., Григорьев В. Национализация партийной системы: российская специфика. *Политическая наука*. 2015. № 1. С. 128–156.